

POEZIYA SAN'ATI HAQIDA SHARQ VA G'ARB SHE'RSHUNOSLARINING QARASHLARI

Saidova Rayhon Bekmurodovna

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Zarmed universiteti o'qituvchisi.

(O'zbekiston)

E-mail: malikau494@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13896894>

Annotatsiya. Ushbu maqolada yunonlar, arablar, turkiy xalqlar adabiyotidagi vazn, qofiya, obraz, umuman, she'r borasidagi qarashlari aks ettiriladi. Farobiy, Ibn Sino, Kaykovus, Ahmad Taroziy, Yusuf Xos Hojib kabi ijodkorlarning nazm xususida aytgan mulohazalari tahlilga tortiladi. Yevropa poetikasi uchun ham, Sharq adabiyoti uchun ham muhim hisoblangan vazn va qofiya borasidagi turfa qarashlar bayon qilinadi. Poeziya san'atida muhim bo'lgan lirika so'zining lug'aviy ma'nolari haqida ham so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: she'r, shoir, poeziya, vazn, qofiya, obraz, pafos, taqlid, mimemis, mubolag'a.

VIEWS OF EASTERN AND WESTERN POETS ON THE ART OF POETRY

Abstract. This article reflects the views of Greeks, Arabs, and Turkic peoples regarding weight, rhyme, image, and poetry in general. The opinions of artists such as Farabi, Ibn Sina, Kaikovus, Ahmad Tarazi, Yusuf Khos Hajib about poetry are analyzed. Various views on weight and rhyme, which are considered important for both European poetics and Eastern literature, are described. The dictionary meanings of the word lyric, which is important in the art of poetry, are also discussed.

Keywords: poem, poet, poetry, weight, rhyme, image, pathos, imitation, mimesis, exaggeration

ВЗГЛЯДЫ ВОСТОЧНЫХ И ЗАПАДНЫХ ПОЭТОВ НА ПОЭЗИЧЕСКОЕ ИСКУССТВО

Аннотация. В данной статье отражены взгляды греков, арабов и тюркских народов на вес, рифму, образ и поэзию в целом. Анализируются мнения о поэзии таких художников, как Фараби, Ибн Сина, Кайковус, Ахмад Тарази, Юсуф Хос Хаджиб. Описаны различные взгляды на вес и рифму, которые считаются важными как для европейской поэтики, так и для восточной литературы. Также обсуждаются словарные значения слова лирика, имеющего важное значение в поэтическом искусстве.

Ключевые слова: стихотворение, поэт, поэзия, вес, рифма, образ, пafос, подражание, мимесис, преувеличение.

Shuni aytish kerakki, tarixan she'r asosi deb qabul qilingan mezonlar quyidagilar: 1. Vazn va qofiya. 2. Obrazli fikrlash (taqlid yoki mimises). 3. Pafos. 4. Sodda tushunarli til (uslubga aloqador). Bu qoidalar zamonaviy she'riyatda ham unchalik farq qilmaydi, faqat yunonlar va arablar birlamchi mavqega ko'targan vazn o'z mavqeini biroz yo'qotgan, xolos.

XVII-XVIII asr Yevropa adabiyotida ham vazn va qofiya masalasi muhim edi. Shuning uchun ham Bualo "Poeziya san'ati" asarida quyidagicha fikrni qat'iy ohangda aytadi: "İstər faciədə istərsə də ballada vey a yekloqta qafiyə ilə fikir arasında ayrılıq olmamalıdır. Onların arasənda adavət yoxdur və bir-birilo mübarizə yetmirler: fikir qafiyənin hökmdarı, qafiyə iso fikrin

müti quludur”¹ (Mazmuni: xoh tragediya, xoh ballada, xoh eklogda qofiya va fikr o‘rtasida ayriliq bo‘lmasligi lozim. Ularning orasida adovat yo‘qdir va bir-birlariga daxl qilmaydilar: fikr qofiyaning hukmdori, qofiya esa fikrning tobe qulidir). Bualo iste’dodli shoirlar haqida gapirib, ular qofiya va vazni idroklariga bo‘ysundira olishlarini ta’kidlaydi. U Farobiyning arab she’riyati haqidagi so‘zdan foydalanish va nozik uslub haqidagi fikrlariga mos qarashlar tarafdori bo‘lgan va she’rda qo‘pol so‘zlardan, bo‘rttirilgan mubolag‘alardan uzoqlashish kerakligini, tasvir uslubining o‘zida nazokat bo‘lishi shartligini uqtiradi. Demak, jahon she’riyati ikki tip: antik va islomiy mezonlar asosida adabiy qonuniyatlar kasb etgan va bu mezonlar u yoki bu ma’nalarda dastlabki davrlardan hozirgi kunlarga qadar qat’iy amal qilib kelinadi.

Yunon antik davrida san’atning o‘rni beqiyos bo‘lib, san’at turlari hayotning ajralmas qismiga aylangan edi. Masalan, haykaltaroshlikning quruvchilikda ne qadar tengsiz shuhrati mavjudligini yunon ibodatxonalarini-yu, mifologiya va adabiy qahramonlarga ishlangan san’at namunalari isbotlaydi. Ayniqsa, san’at va mifologiya inson tomonidan yaratilgan bo‘lib, ikkisida ham olam va odamning aqldan tashqarida bo‘lgan haqiqatlari aks ettiriladi. Yunonlar o‘zlari yaratgan tangrilarga juda qattiq ishonishgan, ular uchun har sohada bir xudo mavjud edi. Masalan, bilim va san’atning bosh xudosi sifatida Apollonni talqin qilishadi. Appolon bundan tashqari musiqa va she’r xudosi ham sanalgan. Uning haykali va rasmlar tasviri hech qanday nuqsonsiz, yosh yigit qiyofasida gavdalanadi. Apollon “lir” chalmoqda eng usta Tangri bo‘lgan. Lirika so‘zining shu cholg‘u asbobi nomidan kelib chiqishi ham san’atlar bog‘lamidan darak beradi.

Yunon adabiyoti asosi sifatida mifologiya haqida so‘z ketar ekan, unga aloqador to‘qqiz Tangri haqida fikr yuritish ahamiyatlidir. Bular Zevs hamda titan Mnemosinening to‘qqiz qizi.

Calliope gelyeneksel olarak yen önemli olan (güzel seslidir ve yepik şiiri ve aynı zamanda retoriği temsil yeder),

Clio (tarihi yücyeltir ve temsil yeder),

Yerato (sevimli ve şarkı söylemeyi temsil yeder),

Yeuterpe (hoş ve lirik şiiri temsil yeder),

Melpomene (şarkı söylemeyi ve trajediye temsil yeder),

Polymnia (tanrılara ve kahramanlara ilahiye temsil yeder),

Terpsichore veya Stesichore (danstan zevk alır),

Thalia (çiçeyek açar ve komediye temsil yeder),

Urania (gökseldir ve astronomiye temsil yeder)².

Ularning yashash joyi ham shoirlar uchun maxsus va mashhur bo‘lgan Parnas tog‘ida bo‘lgan. Ular to‘qqiz tangriga to‘qqizta ilhom parisi sifatida qaraganlar. Shundan antik madaniyatda san’at, adabiyot, she’riyat mifologiya bilan bog‘lanib ketgan edi.

Antik davr adabiyotining vazniy qoliplari jahon adabiyotida bugungi kungacha saqlanib keladi. Masalan, sonet janrining qat’iy yambik pentametrdan yozilishi uning asosiy qoidalaridan biridir. Xuddi shunday arab she’riyatida ham Farobiy ta’riflaganidek, shoirlar o‘z she’rlarida o‘lchovga qattiq rioya qilganlar. Biz she’riyatidan xabardor bo‘lgan ko‘pgina xalqlarga qaraganda arablar o‘z she’rlarida baytlarning oxirlariga ko‘proq e’tibor beradilar. Shuning uchun ham arab

¹ Bualo. Poeziya sənəti. – Baki: “Şərq-Qərb”, 2006. –S.21

² <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-787/dokuz-tanrcalar-musalar/>

baytlari ma'lum bir o'lchovdagi mahdud so'zlar bilan mukammal va go'zal bo'ladi³. Farobiy she'rda mubolag'ali tashbehlarining haddan ortiq darajada mavjudligini she'rning asosiy xususiyati hisoblashgan, deya ta'kidlaydi. Ritorikadan, ya'ni notiqlik san'atidan she'r shunisi va vazni bilan ajralib turgan. Ammo ba'zi notiqalar o'z nutqlarini ta'sirchanroq bo'lishi uchun she'riy shaklda ham bayon qilganlar. Shayx Ahmad Taroziyning "Funun ul-balog'a" asarida aruz vazniga to'xtalar ekan, turkiy adabiyot uchun uning o'ziga xosliklari masalasiga ham e'tibor beradi.

Bu haqida adabiyotshunos Dilnavoz Yusupova quyidagicha xabar beradi: "Asarda aruzning turkiy til qonuniyatlariga mosligi masalasi ham kun tartibiga qo'yilgan. Muallif aruz ilmini yoritishdan bosh maqsadi arab va fors olimlari tomonidan kashf qilingan bahrlarni "turkiy iborat birla bayon" qilish ekanligini aytar ekan, turkiy til imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratadi.

Xususan, Taroziy "ng" birikmasining turkiy tilda bir tovushni ifodalashini aytib, aruz vazni bilan bog'liq o'rinlarda bu jihatga diqqat qaratilishi zarurligini ta'kidlaydi: "Bilgilkim, turkiy lafzda ba'zi yerda "nun" va "kof" bir harf sonida sanalur, agarchi kitobatta ikki harf bitilur".

Shuningdek, bahrlar va ulardan hosil bo'luvchi vaznlarni tushuntirishda muallif asosan turkiy she'riyat uchun xos bo'lgan matbu' (yoqimli, tab'ga ma'qul) vaznlarni berishni ma'qul ko'radi: "Endi bizning kitobimizning binosi turkiygadur. Nomatbu' vaznlarni tark qilmoq, munosibroq bo'lg'ay". Asarning uslubi o'ta sodda va yengil. Turkiy kitobxonga qulay bo'lishi va o'rganish osonlashishiga erishish uchun Taroziy ko'p istilohlarni sodda yo'sinda bayon qilishga intiladi va ko'p o'rinlarda buni qayta-qayta ta'kidlaydi: "*Bilgilkim, ul sababtin bir she'rni tag'yir qilib, har misol uchun takror qilurbizkim, muvtadi(yangi boshlovchi)g'a har vaznning tafovuti ma'lum bo'lg'ay va hech daqiqa muhmal qolmag'ay*"⁴. Turkiy adabiyotda she'r shunday muqaddas va murakkab hodisa hisoblangan. Unda Alloh kalomi va payg'ambar hadislar aks etgani bois yuksak rutbaga ko'rilgan. Har qanday ijod kishisining nasrda yoza olish imkoni bo'lsa-da, nazmda qalam tebrata olmaydi. She'riyat – butun adabiyot, poeziya bo'lib, nasr oddiy nutq qismi kabi qaralgan. Badiiylikni faqatgina she'r orqali ifodalash mumkin degan qarashlar mavjud bo'lgan. Mulohazalarimizni Taroziyning ushbu so'zlari bilan dalillaydi: "...ammo hakimi alimg'a nazmda hikmatdur, zerokim, har johili laim anga yo'l topmas"⁵. Shayx Ahmad Taroziy nazm navlaridan o'n turni sanaydi, bular nafaqat arab, turkiy adabiyotning ham faol janrlaridan edi: "...qasida, g'azal, qit'a, ruboiy, masnaviy, tarje', musammat, mustazod, mutavval, fard"⁶.

Bularning har qaysilarida hamd, na't, munojot, manoqib, madh, marsiya, hajv yo mazammat, mutoyiba kabi maxsus qismlari mavjud. Gap shundaki, antik davrda yaratilgan janrlar bilan bularning mushtarak jihatlari ham ko'rinadi.

Masalan, antik elegiyalarda qahramon halokati tasvirlari marsiyaga o'xshab ketsa, yamb, komediya hajv yoki mazammat bilan, difirambida madhga xos xususiyatlarni kuzatish mumkin.

Sharq adabiyotida faqatgina aruz emas, barmoq vazni ham qadimdan iste'molda bo'lgan.

Arab adabiyotining Sharq mamlakatlariga bosqindan keyin ta'siri kuchli bo'lgan bo'lsa-da, "Devoni lug'otit turk"dagi va Yassaviy bitgan to'rtliklarning barmoqdagi go'zal namunalar ekanligini bilamiz. Abu Nasr Farobiy vazndan tashqari o'z davri she'riyati uchun hammaga

³ Abu Nasr Farobiy. She'r san'ati. – T.: Fan, 1979. – B.14

⁴ Dilnavoz Yusupova. Shayx Ahmad Taroziyning "Funun ul-balog'a" asarida turkiy aruz masalalari. <https://www.researchgate.net>

⁵ Shayx Ahmad Taroziy. Funun ul-balog'a. "O'zbek tili va adabiyoti" jurnali. 2002-yil, 1-son. –B.5

⁶ O'sha manba. – B . 6

tushunarli soʻzlardan foydalanish sheʼrni fasohatli qilib koʻrsatishini aytadi. Bu xususda olim Abdurauf Fitratning fikrlari ham nihoyatda muhimdir. Sheʼrga xos boʻlgan bu qoida bugungi sheʼriyatning ham asosiy mezonlaridan biridir. Adabiyot xalqchil boʻlishi uchun xalq tushunadigan sodda tilda yozilmogʻi darkor. Ammo sodda til va sodda mazmun, sodda mavzu, sodda ifoda kabilarni adashtirib yubormaslik kerak. Shoir Aziz Said “Qaydadir meni ham tushungan dil bor” maqolasida “*Xalq muhabbati nisbiy mezon. Sheʼrning darajasi, shoirning qudrati faqat shular bilan oʻlchanmaydi. Sanʼatning, yuksak adabiyotning sheʼrni baholaydigan mezonlari bor*”, - degan edi⁷. Sheʼr shaklida yaratiladigan boshqa ilmiy mulohazalar ham sheʼr tarixida asosiy oʻrin egallaydi. Barcha navlar shunday vaznlarda yaratilgani bois ham sheʼr orqali ifoda etilgan turli ilmlar sheʼriyatga aloqador deb qaralgan. Farobiy yunonlarga tegishli boʻlgan shunday navlardan birini eʼtirof ham etadi. Shu oʻrinda aytish kerakki, Ibn Sinoning tibbiyotga oid dostonlari vaznga solib yozilgani yuqoridagi shakl bilan mos keladi. Ibn Sino bu asarlarini “urjoʻzalar” deb nomlagan va ular aruzning rajaz bahrida bitilgan. Chunki rajaz vazni paygʻambarimiz davri sheʼriyatida ham asosiy vazn hisoblanib, hatto sheʼr atamasi bilan teng maqomga ega boʻlgan. Urjoʻza janrining kelib chiqishi ham shu vazn bilan bogʻliqdir. Arab maʼrifatparvari va adibi Jurjiy Zaydonning koʻrsatishicha, rajaz vazni sheʼr vaznlarining eng avvalgisi va eng qadimgisidir. Bu vazndagi baytlar masnaviyga oʻxshash qofiyadosh boʻladi. Bu vazn oʻz davrida xalqchil, odamlar orasida keng tarqalgan vazn boʻlgan. Har kim ham bu vaznda sheʼr ayta olgan, keyinchalik bu bahr kengayib, urjoza deb ataladigan qasida va sheʼrlar bitilgan⁸.

Abu Ali ibn Sino bu toʻqqizta urjoʻza mazmuni bilan shoir sifatida tanilmasa-da, falsafiy sheʼrlari va adabiyotga oid “Risalat at-tayr”, “Salomon va Ibsol”, “Yusuf” kabi qissalari va ruboiylari uning yaxshigina ijodkorligini isbotlab beradi. Shuni aytish kerakki, insonga ato qilingan soʻz qudrati uning koʻrkidir. Bu qudrat shoirlarda kuchliroq boʻladi. Sharq mumtoz adabiyotida soʻz Alloh tomonidan berilgan eng ulugʻ neʼmat sifatida qaraladi va uning hosilasi sheʼr ham shunday muqaddas sanaladi.

*Yashil koʻkdan indi yagʻiz erka soʻz
Soʻzi birla yanglugʻ agʻir qildi oʻz⁹.*

Yuqoridagi misralarda Yusuf Xos Hojib: “Soʻz boʻz yerga yashil koʻkdan tushdi, soʻzi tufayli inson oʻzini ulugʻ qildi”, – deydi. Soʻzning koʻkdan tushdi, deyilishi bilan Alloh kalomiga nisbat berilmoqda¹⁰. Mumtoz asarlarning dastlabki qismlarida shoirlar, albatta, soʻz taʼrifiga alohida eʼtibor berishgan. XVII-XVIII asrda Yevropa adabiyotida ham vazn va qofiya masalasi ahamiyatli edi. Bualo haqiqiy isteʼdodga ega shoirlar haqida gapirarkan, ular qofiyani ham, vaznni ham idroklariga boʻysundira olishlarini taʼkidlaydi. Bualo ham Farobiyning arab sheʼriyati haqidagi soʻzdan foydalanish va nazokatli uslub haqidagi fikrlariga mos hukmlar tarafdori boʻlgan va sheʼrda qoʻpol soʻzlardan, oʻta boʻrttirilgan mubolagʻalardan uzoqlashish kerakligini, tasvir uslubining oʻzida nazokat hamda noziklik boʻlishi shartligini uqtiradi. Bu Sharq adabiyotining yetakchi tamoyiliga aylanib ulgurgan. Shu oʻrinda Kaykovusning “Qobusnoma”dan misol keltiramiz: “*Ey farzand, agar shoirlik qilmoqchi boʻlsang, harakat qil, toki soʻzing oson va foydali*

⁷ Aziz Said. Vaqt manzili. Akademnashr.-T.:2021,-67-b

⁸ Abu Ali ibn Sino. Lirika. –B. 2 .www.ziyouz.com

⁹ Yusuf Xos Hojib. Qutadgʻu bilig.

¹⁰ Yusuf Xos Hojib. Qutadgʻu bilig.

bo'lsun, g'omizi va mushkul so'z din parhez qilg'il va o'zing bilib, o'z galar uning sharhiga muhtoj bo'lg'udek so'zni aytmag'il, nedinkim she'r aytg'on kishi xalq uchun aytur va o'zi uchun aytmas.

Bir xil vazn va bir xil qofiyaga qanoat qilmag'il, san'tasiz va tartibsiz she'r aytma'il"¹¹.

Bu fikrda: “o'z galar uning sharhiga muhtoj bo'lg'udek so'zni aytmag'il, nedinkim she'r aytg'on kishi xalq uchun aytur va o'zi uchun aytmas” - jumlasini e'tiborimizni tortadi. Bu konsepsiya ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan bo'lsa-da, zamon o'zgarishi bilan tamoyilda kuch qolmagandek taassurot paydo bo'ladi. Bugunning modernistik shoirlari tushuntirish shart emas, deb hisoblaydi. Ular ilmlarini rivojlantirgan holda yozganlari xalqning “murakkab she'r” degan atamasiga sabab bo'ladi. Ammo adabiyot ko'ngil hislari ekan, tarjimoni tuyg'ular bajaradi.

Ikkinchi tomondan olsak, tafakkur ustunlik qilgan joyda hijjalamoqqa zarurat bo'lmaydi.

Xalq tafakkuri ham bugungi davr she'riyatiga moslashishi lozim. Vaholanki, anglash zaruriy bo'lgan ramziylik bugungi kun she'riyatining asosiy tamoyili ekan, undan qochgan holda she'rni shuursiz, basit qilib yaratmoqdan ham adabiyot go'zallashmaydi yoki ommalashib qolmaydi. Masalan, Rauf Parfi mahorat xanjari bilan qurollangan har bir she'rini so'nggi imkonga qadar sayqallash, takomilga yetkazishdan erinmaydigan shoirdir. U ko'ngil rozlari bo'lgan she'rlarini o'ziga emas, balki vatani va millatiga xizmat qildirgan ijodkordir. Shuning uchun ham bunday shoir she'rlari (sodda va ochiq bo'lmasa-da) umri shoir umridan uzoq, boqiylikka daxldor.

Rauf Parfining shu misralari mashaqqatli manzil sari oshiqayotgan bardam ruh egasi - shoirning ijodiy qiyofasini aks ettiradi:

Davrlar qa'rida ingraydir bashar,

Aytadir: “Shoir yo'q, she'riyat yashar”.

REFERENCES

1. Abu Nasr Farobiy. She'r san'ati. – T.: Adabiyot va san'at, 1979. –186 b.
2. Abu Nasr Farobiy. Shoirlar san'ati qonunlari haqida. - T., 1980
3. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2016. – B.158
4. Abu Ali ibn Sino. Lirika. –B. 2 .www.ziyouz.com
5. Aziz Said. Vaqt manzili. Akademnashr.-T.:2021,-67-b
6. Dilnavoz Yusupova. Shayx Ahmad Taroziyning “Funun ul-balog'a” asarida turkiy aruz masalalari. <https://www.researchgate.net>
7. Shayx Ahmad Taroziy. Funun ul-balog'a. “O'zbek tili va adabiyoti” jurnali. 2002-yil, 1-son. –B.5
8. Abu Nasr Farobiy. She'r san'ati. – T.: Fan, 1979. – B.14
9. Bualo. Poeziya sənəti. – Baki: “Şərq-Qərb”, 2006. –S.21
10. Ш. Хусейнзода, Х. Шарифов. Макоми Ибни Сино дар шеърӯ адаби тоҷик. Dushanbe: “Maorif”, 1985-B.114

¹¹Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2016. – B.158